

6-12-2018

Problems of intercultural dialogue and translation

K. KARIMOV

Fergana state university, Ferghana, str,Murabbiylar 19, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

KARIMOV, K. (2018) "Problems of intercultural dialogue and translation," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 1 , Article 34.

DOI: 808.03

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol1/iss2/34>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

УДК: 808.03

**МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ ВА ТАРЖИМА МУАММОЛАРИ
ПРОБЛЕМЫ МЕЖКУЛЬТУРНОГО ДИАЛОГА И ПЕРЕВОДА
PROBLEMS OF INTERCULTURAL DIALOGUE AND TRANSLATION**

К.Каримов

Аннотация

Мақолада таржималардаги шакл ва мазмун бирлиги, таржима талаблари қатор асарлар мисолида кенг таҳлил этилган.

Аннотация

В статье представлен всесторонний анализ единства формы и содержания переводов и требований к переводу на примере ряда произведений.

Annotation

The article presents a comprehensive analysis of the unity of the form and content of translations and requirements for translation using the example of a number of works.

Калит сўз ва иборалар: адекват, архитектоника, синхрон, эквивалент, образлик, тасвирийлик, коннотатив, денотатив, программатик, шаклий, матний-меъёрий.

Ключевые слова и выражения: адекват, архитектоника, синхронность, эквивалентность, образность, иллюстрация, коннотативный, денотативный, программный, форменный текстово-нормативный.

Keywords and expressions: identical, architectonics, synchronous, equivalence, image, illustration, connotative, denotative, programmatic, shape, textual-normative.

Маълумки, таржимашуносликда таржиманинг тенг қийматлиги, лисоний шаклларнинг бетакрорлиги, услуби, лексикаси ва грамматикаси хусусиятларининг тўла тикланиши бу жараённинг устувор белгиларидан саналади. Бунда таржима матни аслиятнинг ўрнини боса олишлиги, асл нусхани тўлиқ акс эттирувчи, унга мувофиқ ва у билан тенглашадиган таржима тўлақон таржимадир. Проф. А.В. Федоровнинг таъбирича [1.132-134], тўлақон таржима аслият мазмунини мукамал тарзда акс эттириш ва тўла-тўқис маъновий-услубий мувофиқликни англатади. Таржима матнидаги шакл ва мазмун, уларнинг ўзига хос барча хусусиятлари бажараётган вазифаларига кўра ҳам аслиятга мос бўлиши керак. Бунинг учун аслият унсурларини сақлаш учун маъно ва бадиийлик жиҳатидан бир хил тил воситаларини ишлатиши кўзда тутилади.

Бундан ташқари тўлақон таржима 3 та талабга жавоб бериши керак. У *пухта*, *аниқ* ва *табиий* бўлиши лозим. Яъни аслият матнидаги маъно таржимада тўлалигича акс этмай, айрим унсурлар ташлаб кетилган бўлса (*omission*), аслият маъносига таржимада бирор нарса кўшилса (*addition*), маъно бузиб талқин қилинса (*change*), бу, пухталиққа даъво қилолмайди. Агар ўқувчи китоб мазмунини тушунса, унинг тушунчаси

муаллиф ниятига монанд бўлса, таржимада нотаниш сўзлар, иборалар бўлмаса, матн мазмунини тўғри англашга ёрдам берадиган услуб танланган бўлса, бу *аниқ таржима* ҳисобланади. Таржима тили омма учун бегона бўлмаса, таржимадаги сўзлар китобхоннинг қалбини "жизиллатса", матн ифодали ва таъсирчан бўлса, у *табиий* ҳисобланади [2.27-32].

Тўлақон таржимада асарнинг ўзига хослиги ва мазмуни, унинг лисоний шаклларининг бетакрорлиги, услуби, лексикаси ва грамматика хусусиятлари тўла тикланади. Таржима матни аслиятнинг ўрнини босади.

Тўлақонлилик бадиий таржиманинг асосий мақсади бўлиб, асл матн шакли ва мазмунини бошқа тил воситалари билан қайта тиклашдир. Бундай асар бошқа тилда ўқувчи китобхонда ҳам образлиқ, тасвирийлик, ифодалилик, асар руҳи, мароми ва бошқа хусусиятлари билан айнан аслиятдагидай тасаввур ҳосил қилиши зарур.

Шеърий таржима назариясига кўра, шеърий асар мазмуни, эстетик жиҳати, функционалиги, асар архитектоникаси билан аслиятга тенг бўлиши талаб қилинади. Дантенинг "Илоҳий комедия"си А.Орипов таржимасида ана шундай мукамал, тўлақон чиққан. Адекват таржимада хато,

янглишлиқлар учрамаслиги,

К.Каримов – АнДУ ўқитувчиси.

АДАБИЁТШУНОСЛИК

таржима тили меъёрларининг сақлангани ҳолда асар мазмуни етарли даражада акс этиши керак. Тўлақон таржима аслиятга мос бўлади. У матнни тўла, аниқ ва теран тушуниш натижаси сифатида баҳоланади. Бадиий таржима бир хил фикрлар, ҳис-туйғулар ва хоҳиш-истакларни мулоқотдаги икки тилда турли лисоний воситалар билан қиёслаш имкониятига эга эканлигини кўрсатади.

Одатда мутлақо ўхшаш бўлмаган икки тилда (таржимашуносликда бу АТ - аслият тили ва ТТ - таржима тили атамалари билан номланади) контекстсиз ҳам маънолари бир-бирига монанд ва бир-бирининг ўрнини қоплай оладиган сўз, тушунча, мақол, матал, идиомалар эквивалент, *муқобил бирикмалар* саналади. Аслиятда ҳам, унинг таржима матнида ҳам улар айнан бир хил вазиятни тасвирлайди. Умрида болға ушламаган француз мих қоқаётиб, бармоғини чақиб олиб, "Aie", деса, инглиз "Ouch!", ўзбеклар "Воў!" дейди. Бу муқобил вазият. Ўзбек хўрозининг *ку-ку-ку*, руслар хўрозининг *кукареку*, инглизлар хўрозининг *куклдуду (cock-a-doodle-doo)* деб қичқириши ҳам муқобил қичқириқ. Рус фольклоридаги *баба-яга*, инглизларда *the witch, hag, ogress*; ўзбекларда *жодугар, ёсумон, ялмоғиз кампир* образлари бадиий воқелиқда ҳам "реал" ҳаётда ўзаро ва вазифадош, шунга кўра таржимада улар ўзаро муқобил тасвирланади. Бундай ҳолатлар ҳаётда кўп учрайди: меҳнатдаги *зарбдор* русларда *ударник*, инглиз тилида эса *shock worker, Stakhanovism; member of a shock brigade; udarnik*. Шунингдек, *ўлланма - путевка - pass, permit; order; (travel) warrant, authorization officially sponsored (recreational) travel* деб номланади ва шундай ўгирилади. "Каштанка" ҳикоясида "Караул! Пожар! Горим!" деган хитоб бор. Ундаги биринчи сўзни Ҳ.Ахророва "Қоровул" деб тушунади ва шундай таржима қилади. А.Қаҳҳор эса "Дод! Ёнғин! Ўт кетди!" деб ўгиради ва А.П.Чехов бадиий ниятига мос муқобил вазиятни юзага келтиради [3.222].

Бошқа тиллардан калька йўли билан "ўгирилган" перемиологик бирикмалар (қўштирноқ ичига олганимизга сабаб, баъзи функционал паремалар ва турғун бирикмалар таржима қилинмай, тайёрича олиб алмаштирилади) ва улар муқобил бўла олади. Масалан, *куй железо, пока горячо – темирни қизигида бос; цыплят по осени считают – жўжани кузда санайдилар; покорную голову*

меч не сечет – эгилган бўйинни қилич кесмас; проходит красной нитью - кизил ип бўлиб ўтмоқ ва ҳоказо. Одатда, кўриниб турганидек, муқобил бирикмаларнинг фақат маъносигина эмас, балки шакли, ҳатто объектлари ҳам бир-бирига мувофиқ тушади. Баъзан аслиятдаги битта бирикмага таржимада бир нечта бирикма мос келиши мумкин. Бундай бирикмалар муқобил вариантлар, деб аталади. Масалан, рус тилидаги *бежать сломя голову* ибораси ўрнига қараб *оёғини қўлига олиб чопмоқ, жонини жабборга бериб югурмоқ, ўпкасини қўлтиқлаб чопмоқ* каби муқобил вариантлар билан "таржима" қилинади. Улардан қай бирини танлашни таржимон воқеалар жараёни, контекстдаги вазият, тимсол хусусияти ва бошқа ҳолларга қараб ҳал қилади.

Синхрон таржимада нотикнинг *to put the cat near the goldfish* (мушукни тилла балиқчаси бор аквариумга пойлоқчи қилиб қўймоқ) деган гапини таржимон *эчкини полизга қўйиб юбормоқ*, деб тўғри ўгиради. Таржима назарияси тамойилларига кўра, боп эквивалент, муқобил вариант танлаш учун биз унинг қуйидаги бешта турини қайд этишни лозим топдик. Улар:

денотатив муқобиллик (бу, матн маъно томони, яъни тил, нутқ бирлигининг ички томонини назарда тутати. Тилшунослик ва таржимашуносликда маъно инвариантлиги ёки мазмун плани дейилади);

коннотатив муқобиллик (бу, синонимик тил воситалари ёрдамида матн коннотацияси - лексик бирликнинг асосий маъносидаги эмоционал-экспрессив, услубий ва бошқа қўшимча маъноларни ифодалашни назарда тутати. Таржима назариясида бу услубий муқобиллик дейилади);

матний-меъёрий муқобиллик (бу, матннинг жанр хусусиятлари, нутқ ва тил меъёрларини тушунишга ёрдам беради. Таржимашуносликда кўпроқ услубий муқобилликни билдиради);

прагматик муқобиллик (бу, ахборотни олувчи (китобхон)ни назарда тутати. Бу, таржима назариясида коммуникатив муқобиллик деб ҳам юритилади);

шаклий муқобиллик (бу, аслий матннинг бадиий-эстетик, тажнис ва бошқа ўзига хос индивидуал белгиларини иккала тилда ҳам ўхшаш тил шакллари билан ифодалашни кўзда тутати). Яна қўшимча тарзда *маъновий муқобиллик* (бу айнан бир маънони турли усуллар билан ифодалашни) ва *ситуатив*,

вазиятга даҳлдор муқобиллик (бунда муайян вазият, маъновий муқобилликдагидек, нафақат турли шакллар воситасида, балки ана шу шакллар ёрдамида турли маълум маънолар билан ўгиришни назарда тутди.

Таржимадаги бу муқобиллик турлари динамик муқобилликни таъминлашга хизмат қилади, яъни ўгирилган матн мазмуни, эмоционал-эспрессив салоҳиятини ўқувчига таъсир қуввати ўша текстнинг аслиятда ўқувчига таъсири қувватига тенг бўлишлиги тушунилади ёки таржима ўқувчисининг ундан таъсирланиши аслият ўқувчисининг таъсирланишига ўхшаши лозим. Аслият ўқувчиси асардан таъсирланиб йиғласа ёки кулса, таржима ҳам шундай йиғи ёки кулги уйғотсин.

Мавзу доирасида фалсафий герменевтиканинг талқин, таҳлил, тафсир, табдил, таҳрир масалаларига қисман бўлса-да, тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Юқорида кўрганимиздек, турғун бирикмалар таржима қилинганда, шу усулдан фойдаланилади. Масалан, айрим фразеологик бирикмалар ва адабий санъат тури саналувчи истиора, киноя, мажозлар айнан, сўзма-сўз таржима қилинадиган бўлса, бундай амалдан ҳеч қандай маъно чиқмайди. Қиёсланг:

Родиться в сорочке (рубашке) <-> жуда бахтли; омади бор; бахт кулиб боққан, толели киши; пешонаси кўҳлик (пешонаси ярақлаган), to be born with the silver spoon in one's mouth.

Седьмая (десятая) вода на киселе (очень дальний родственник) - офтобда катиқ ялашган – seconds cousin twice in removed.

Гусь лапчатый (хитрый, ловкий человек, плут, пройдоха) <-> илоннинг ёғини ялаган - never at a lose, smart fellow.

Карманная чахотка (полное безденежье) <-> ҳемири йўқ – penniless a penny.

Ходить вокруг да около (говорить не по существу) - гапни олиб қочмоқ; Ходить на голове (проказничать, шалить) <-> бошига чиқиб олмоқ <-> (nothing to speak of) beat about the bush.

Ходить (стоять) на задних лапках (угодничать, прислуживаться) - лаганлик килмоқ -> play pranks.

Ходить по ниточке (повиноваться полностью) - Гаҳ деса кўлига қўнмоқ <-> a tame spaniel.

Дело твоё выеденного яйца не стоит (пустяк, ничего не стоящее дело) <-> Сенинг бу ишинг сариқ чақага ҳам

арзимаиди; бир (уч) пулга ҳам қиммат; олиб ташлаган тирноғимга арзимаиди – make obedience to somebody, do obeisance to somebody.

Одатда, уларнинг ҳеч бири ҳижжавий ўгирилмайди. Масалан, рус тилидаги «Нет оснований *вешать нос*» иборасининг маъносини *бошни ҳам қилмоқ, бўйинни қисмоқ, at full split - маъюс, ғамгин бўлмоқ* деб талқин қилиш мумкин. *Яккама-якка, юзма-юз, бетма-бет – face to face, ҳоли, ёлғиз туриб* ибораларини мазмунан вазифадош ва тенг қийматли *лицом к лицу, tete-a-tete, deux, in private; just our two selves; hand to hand* муқобил вариантлари билан алмаштирилади.

Шунинг учун ўзбекча бирикма мантиқан табиий, инвариант матндаги доимий, туб, ўзгармас маъно қирралари ёки белгилари билан берилиши даркор. Бундай холларда шакл жиҳатидан аслиятда бўлмаган айрим сўзлар таржимада "қўшилади". Аслида эса "қўшилган" нарсанинг ўрни шаклан аслий матнда бўлмаса ҳам, мазмунан у бор саналади. Масалан, М.Шолоховнинг "Инсон тақдири" асарида "Как ни кроши, а мой родной сын - капитан и командир батареи, это не шутка!" жумласи "Нима десанг, де, ўз пушти камаримдан бўлган ўғлим - капитан, батарея командири, бу ҳазил гап эмас" тарзида ўгирилган. *Родной сын* бирикмасидаги *родной* сўзини ўзбек тилига худди шундай сўз билан бериб бўлмайди. Шунинг учун таржимон буниг ўрнига *ўз пушти камаримдан бўлган* иборасини қўшиб таржима қилган, аммо бу билан аслиятга зиён етмаган, аксинча, у содда ва тушунарли бўлиб чиққан.

Русча *друг* сўзи, маъносининг ҳажми ва бошқа барча семантик белгиларига кўра, инглизча *friend* сўзига мос эмас. У, тўғриси, русча *приятель* сўзига муқобил. Русча сўздаги маънавий яқинлик ва эътимодлилиқ ғояси инглиз тилига фақат бирмунча яқин, яъни *close friend* - "яқин дўст" тавсифий бирлиги билан берилиши мумкин.

Рус тилидаги атоқли отлар системасида эспрессив (таъсирчан) сўз яшанинг анча ёйиқ системаси мавжуд. Унинг негизида 20 га яқин димунитив (кичрайтириш) ва пейорагив (камситиш, сўкишга оид лексика) лексикасини (Александр - Сашка - Сашенька - Сашуля), ўзбек ономастикасида Асадиллоҳ (оллоҳнинг шери, довюрак, жасур бандаси, арслон, "ботир", "жасур", "довюрак" маъноларида келиб, виқор, олижаноблик, мардликни

АДАБИЁТШУНОСЛИК

англатади), Асадуллох, Асадбек, Асад, Асадбой, Асаджон, Асадтой ва б. бирликларни учратиш ва яшаш мумкин. Уларнинг ҳар бири сўзловчининг аталаётган объектга нисбатан етарли даражада нозик ёки мураккаб ҳиссий муносабатини ифодалайди (инглиз тилида 2 тадан 4 тагача ана шундай сўз ясовчи кўрсаткичлар бор). А.Вежбицкаянинг фикрича, бу, рус кишиларининг одамларга муносабатининг юқори даражада эканлиги, ҳиссий яқинлик асосида мулоқотга кира олиш имкониятларининг кенглигини билдиради.

Рус тилидаги феъл грамматикасида *феъл иш-ҳаракати усули* категорияси бор. У (феъл асосига префикс ва суффикслар қўшиш йўли билан) турли-туман, баъзан бошқа тилларга таржима қилиб бўлмайдиган ҳаракат турларини ифодалашни кўзлайди (*бегасть* - *забегасть*, *набегасться*, *отбегасться*, *разбегасться* ва б.). Яна бир мисол: инглиз тили грамматикасида феълнинг тугалланганлик, яқунланганлик маъноси ҳозирги замон шакли – Present Perfect Tense билан берилади. Ҳозирги замон рус тили грамматикаси феълнинг ҳозирги замон шаклида фақат яқунланмаган, давомли иш-ҳаракатни (феълнинг тугалланмаган тури)ни билдиради.

Номинатив маъно сатҳидаги қадриятлар системаси соҳасида энг аҳамиятлиси, аввало, баҳо тасаввурлари иерархиясидир. Хусусан, коллектив тафаккур, фақат салбий хусусиятларнигина махсус белгилаб, ижобийликни меъёр ҳисоблайди. Жинс билдирувчи ҳодиса ва тушунчалар хусусиятининг ижобийликка, тур тушунчаларига айланиши шундан: *сифат* бу шунчаки "сифатлилик" эмас, балки "яхши сифат" - *сифат белгиси* идиомасига эътибор қилинг; *качественный* (сифатли) ясама сифат (сўз туркуми) ҳам шунчаки "сифатга дахлдорлик"ни эмас, "яхши сифатлилик", "ақлли" шунчаки "ақли бор", "мяси жойида" эмас, балки "яхши ақл соҳиби, эсли-хушли" (рассудительный, разумный). Эътибор қилсангиз, масалан, *количественный* сўзида шундай семантик кўчиш (маъно ўзгариши) юз бермайди - *количественный* сифати

"имеющий большое количество" (катта микдорга эга) маъносини билдирмайди.

Лисоний менталитетга коннотатив сатҳда баҳо беришнинг ўзига хослиги ўхшаш номинатив маъноли, фақат баҳоловчи коннотацияси билан фарқланувчи турли тил бирликлари билан қиёсланганда яхши кўринади. Масалан, инглизча *ambitious* "стремящийся к (чему-л.) (бирор нарсага илинмоқ); жаждущий (чего-л.)" (орзуманд, иштиёқманд, ташна) сўзини унга мос ўзлаштирилган *амбициозный* (иззати нафс, нафсоният; жиззакилик; нафсонияти кучли одам, сал нарса ҳам иззати нафсига тегаверадиган одам) сўзи билан алмаштириб бўлмайди, чунки унинг русча вариантыда негатив баҳо кучли. Бу маънони аниқроқ ва инглизчадаги ижобий баҳони сақлаш учун *честлюбивый* шуҳратпараст, иззатталаб, мулозаматни яхши кўрадиган сифатини қўллаш маъқул. Таржима жараёнида сўзнинг бир неча синоними ичидан семантика, этимология, морфология ва бошқа жиҳатлардан аслиятга энг яқин, тўғри, айнан бир хил маъноли, деб саналган сўз танлаб олинади. Аналог синонимлар қаторидаги сўзлар таҳлилидан келиб чиқиб аниқланади. Профессор F.Саломовнинг фикрича, ҳар бир сўзнинг ўз услуби бор. Имло лўғатидаги сўзларга қараб, уларнинг услуб хусусиятларини аниқлаб бўлмайди. Сўзларнинг услуб хусусиятлари бадиий матн ичида, сўзларнинг бирикишида очилади. Масалан, "ўлмоқ" маъносидаги *вафот этди*, *жони узилди*, *жони чиқди*, *ҳалок бўлди*, *нафаси тинди*, *куни битди*, *бу дунё билан иши тугади*, *бу дунё билан ҳисоб-китобни узди*, *ажал олиб кетди*, *ажал тегди*, *кўзи юмилди*, *ҳаёт билан видолашди*, *дунёдан ўтди*, *оёқ чўзди*, *қулоғи остида қолди*, *абдий уйқуга кетди*, *бандаликни бажо келтирди*, *бандалик қилди*, *нариги дунёга сафар қилди*, *асфаласофилинга жўнади*, *омонатни топширди* каби бирикмаларнинг ҳар бири ўзига хос стилистик маънога эга. Бу стилистик вариантларнинг ҳар бирини ўз ўрнида ишлатишнинг катта амалий аҳамияти бор, башарти, улар ноўрин қўлланилса, жуда қўпол хато келиб чиқиши мумкин [4.131-132].

References:

1. Fedorov A.V. Основы общей теории перевода. – М.: Высшая школа, 1983.
2. Barnuell K. Perevod Biblii. Vvedenie v printsipy perevoda. Viirbachiolzhausen, 1990.
3. Salomov G'. Til va tarjima. –Т.: Fan, 1966.
4. Jo'raev va b. Tarjimashunoslik. – Т.: Akademnashr, 2015.

(Тақризчи: С.Мўминов, филология фанлари доктори, профессор).